

КОМПОЗИТИ ЯК ОДИН ІЗ ВИЗНАЧАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СТВОРЕННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ ТА ОЦІННОСТІ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

Ірина Денисовець

Для досягнення емоційності та експресивності розповіді українські дитячі письменники у своїх творах послуговуються іменниками та прикметниками, утвореними на основі композиції.

Основоскладання – це поєднання кількох основ слів за допомогою інтерфіксів *-o-*, *-e-*, *-u-* та ін. Результатом основоскладання є складні слова, або композити (лат. *compositus* – складний, складений із частин). Твірними для композитів є повні основи слів, які співвідносяться із словосполученнями, побудованими за підрядним (*дрібнолистий, книгодрук*) або сурядним зв'язком (*природничо-географічний*). Основоскладання може супроводжуватися суфіксацією (*природознавство*). В.А. Чабаненко наголошував на активному використанні композиції для утворення емоційно-оцінних одиниць. Стилiстичні властивості мають ті складні слова, які визначають певні поняття з різними відтінками позитивної чи негативної характеристики.

За допомогою композитів дитячі письменники посилюють образно-виражальні властивості мови художніх творів, уживаючи їх переважно як художні епітети. Такими словами здебільшого визначають різноманітні відтінки кольорів, почуттів та певні риси зовнішніх портретів персонажів, а також їхні внутрішні психологічні характеристики. Композити представляють насамперед складні прикметники, що становлять ніби «згорнене» порівняння. Деякі з них утворені з гумористичною метою [18, с. 331].

Чимало прикметників утворено складанням основ та нульовою суфіксацією. Нульсуфіксально-складні утворення є особливим різновидом складно-суфіксального способу словотворення, умовою виокремлення яких став фактор нематеріалізації афіксального елемента. Критеріями виділення фонетично не оформленого словотворчого афікса в складному слові є такі: семантична складність похідного за невираженості показника цієї складності, функціональна тотожність до складно-суфіксальних утворень із такими самими значеннями. Семантична складність тут полягає не лише в поєднанні в одному слові кількох повнозначних компонентів, а й у номінації певного явища через відношення його до втілених у складному слові понять [17, с. 184]. Поняття «нульова морфема» в українському мовознавстві визначають як «афікс, що не

має вираженого показника граматичного або словотвірного значення, який в інших таких випадках передається вираженими за допомогою звука чи звукосполюки афіксальними морфемами» [4, с. 40].

Композити, утворені способом нульсуфіксації, вирізняються виразною стилістичною маркованістю. Напр.: *Звідти на мене позирає капловухий веснянкуватий хлопець тринадцятьох років, зі щербатим переднім звуком, кирпатий і товстогубий* [8, с. 3]; *Ох, літа, літа, літа орел сизокрилий* [14, с. 14]; *І раптом біля нас невідомо звідки з'явилася бабуся – довгоноса, у кумедному старовинному капелюшку* [6, с. 15]; *Мені важко було зрозуміти, як під час нашої панічної втечі я знайшов потайні двері й урятував себе і своїх нових друзів від переслідування синьомордих потвор* [1, с. 44]; *Я поволі собі летітиму, Лісовичко, а ти іди за мною слідом, – сказав голубокрилий* [23, с. 46]; *Всі кривобокі, кислоокі й гугняві* [6, с. 58]; *Оце, наприклад, вчений гусак. А це – ведмідь клишоногий* [21, с. 66]; *Тож коли баба Ївга-Яга простягає мені гарне червонобоке яблуко, не сподівайтесь, що я його з'їм* [13, с. 6]; *Синьопикий широко роззявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки – свист, гуркіт, дзижчання і кумкання* [1, с. 50]; *У розкішному Мармуровому Палаці жила родина гологолових і голошиїх грифів-кондорів, найбільших і найсміливіших птахів світу* [11, с. 65]; *Тоді про гнилоголових черепенделів, котрі можуть зашепотіти насмерть* [15, с. 84]; *Вождь індіанського племені кріт Сніговий Баря, крокодил Кирило, кіт Шніцель та маленький блакитнокрилий тарган Едік* [2, с. 148]. У композитах, мотивованих прикметниково-іменниковими словосполученнями, порядок розташування складників не змінюється, оскільки пояснювальний член займає кінцеву позицію [5, с. 243].

Деякі лексеми мають гумористично-іронічне або сатиричне забарвлення, що сприяє посиленню відповідних стилістичних колоритів висловлення.

В аналізованих творах поширеним різновидом найменувань, утворених основоскладанням, є композити з дієслівним компонентом, що постали на основі складання з матеріально вираженою суфіксацією, коли процес злучення основ у похідне слово ускладнюється суфіксом. Напр.: *Якби не ця далекоглядна завбачливість капітана, людство й понині не знало б однієї з найдивовижніших його пригод. Н.Е. Затуливухо, небрехознавець* [24, с. 62]; *А оно мовонезнавець Суржиков-Какось, який мову дітям калічить* [6, с. 74].

Композитні прикметники є також наслідком поєднання займенникової та дієслівної основ і суфікса. Напр.: *І в цих татових захопливих казкових пригодах діяла добра й всевладна (все + влада) чарівниця – Міс Таємниця, яка нібито завжди допомагала йому* [6, с. 27]; *Треба віддати Ромці належне – хлопець він упертий, настирливий. І самолюбний* [6, с. 28].

Деякі композитні прикметники є наслідком поєднання основ числівника й іменника і суфікса. Напр.: *Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста* [10, с. 7]; *Де ти бачив тривухих їжачків і зайчиків, – вигукнув Колько* [7, с. 21]; *І луна стоголоса*

котиться-котиться плавнями і не докочується до людей, губиться, застряє в густих очеретах [10, с. 131].

За характером мотивації композити, використані у творах сучасних українських дитячих письменників, розпадаються на такі групи:

1. Композити, утворені з дієслова і залежного від нього іменника. Напр.: *Усі будиночки зроблено з пластмаси і металу, і майже на кожному стояла антена або хвилевловлювач* (ловити хвилі) *локатора, що обертався* [20, с. 115]; *Стривай, стривай, стара землечерпалка* (черпати землю); *Надягнеш на ноги спеціальні стіноходи-присоски* (ходити стінами) *і спустилися у найглибше провалля* [1, с. 147]; *Потім передають вітрам думконосям* (носити думки), *а вітри, в свою чергу, знаходять людей, яким корисні думки потрібні* [12, с. 14]; *У автоматичному режимі прийшла відповідь: планетоліт* (літати на планети) *порожній* [3, с. 14]; *Ти маєш перенестися на часольоті* (літати в часових вимірах) *в те місце, де вони тепер ведуть розкопки* [1, с. 71]; *Дурень ти, чоловіче! Дурень і грошолюб* (любити гроші) [8, с. 130]; *От же ж спеціалісти! (То чомусь було у діда найлайливіше слово!) Окозамилювач чортів* (замилювати очі) [10, с. 190]; *Де ти бігаєш, не снідавши, вітрогоне* (ганяти вітер)? *Чорти тебе носять* [10, с. 397]. Такі лексеми здебільшого використовують для найменування людей та певних пристроїв чи винаходів. Трапляються й прикметники, утворені поєднанням іменника і дієслова та суфіксацією. Вони виконують роль означення. Напр.: *Хмаробажальні* (хмара + бажати) *думки, чи що* [12, с. 14]; *Ну начувайся у мене це тобі так не минеться* [22, с. 135]; *І сам сонцесяйний* (сонце + сяяти) *директор Вадим Григорович* [9, с. 175]. Від деяких таких суфіксально-складних прикметників постали прислівники. Напр.: *Почав Семен Семенович, усміхаючись сонцесяйно* [10, с. 111].

2. Композити, що постали з кореня дієслова та залежного від нього іменника, ужитого в постпозиції до нього. Напр.: *Ці маленькі добролюби* (люблять добро) *доведуть мене до згуби* [7, с. 17]; *Ти по землі котишся – мої струни-срібnodзвони* (дзвенять як срібло) *до неї прив'язуєш* [19, с. 733].

3. Композити, утворені з препозитивного дієслова в наказовій формі і залежного іменника. Емоційна оцінність цієї групи посилюється завдяки формі наказового способу дієслова та її переносному вживанню. Напр.: *Відтоді Славко і Катруся стали друзями-нерозлийвода* [16, с. 20]; *От знайдібіда, авантюрист шмаркатий* [10, с. 7].

4. Композити, що постали на основі атрибутивної синтагми: *кривоніжка – крива ніжка, пустодзвін – пустий дзвін*. Напр.: *Сміх без причини, так званий «дурносміх»* (дурний сміх), *не зараховувався* [9, с. 174]; *Мій дід завжди називав мене «цілосвітне»* (цілий світ) *ледацю* [10, с. 501].

5. Композити, сформовані з прислівника та дієслова. Напр.: *Він натиснув спеціальний важіль, випустив ласті, і всюдиліт став всюдиплавом* [20, с. 121]; *Склав Петрусь наш всюдиліт! Всюдисамохід* [20, с. 19]. В останньому реченні лексема *всюдисамохід* складається з трьох компонентів: прислівника *всюди*, дієслова *ходить* та означального займенника *сам*.

6. Композити, утворені із займенника та іменника. Напр.: *Що відбувається в тебе всередині? Негайно проведи саморемонт* [20, с. 156].

Композити як одиниці зі значною семантичною ємністю й поняттєвою компактністю письменники активно вживають у ролі оцінних назв персонажів дитячих творів. Для них характерна емоційна виразність, експресивність та яскрава позитивна чи негативна оцінність. Адже прагнення до новизни та свіжості образів, емоційності й експресивності на тлі стандарту – визначальна риса художніх творів для дітей сучасних українських дитячих авторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронина Л. Таємне Товариство Боягузів та Брехунів: повісті [Текст] / Леся Воронина. – К. : Грані-Т, 2012. – 268 с.

2. Воронина Л. Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру. Дитячий детектив [Текст] / Леся Воронина. – Вінниця : ПП «Видавництво «Тезис»; «Соняшник», 2004. – 192 с.

3. Есаулов О. Таємниця Великого Сканера [Текст] / Олександр Есаулов. – К. : Гамазин, 2009. – 192 с.

4. Клименко Н.Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української мови / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська. – К. : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1998. – 161 с.

5. Клименко Н.Ф. Композит / Н.Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. – С. 245.

6. Нестайко В.З. Чарівні окуляри [Текст] / В.З. Нестайко. – К. : Веселка, 2008. – 95 с.

7. Нестайко В.З. Найновіші пригоди Їжачка Колька Колючки та Зайчика Косі Вуханя [Текст] / В.З. Нестайко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. – 160 с.

8. Нестайко В.З. Загадка старого клоуна : Повість [Текст] / В.З. Нестайко. – К. : Країна Мрій, 2010. – 272 с.

9. Нестайко В.З. Одиниця з обманом : Повісті й оповідання [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 320 с.

10. Нестайко В.З. Тореадори з Васюківки [Текст] / В.З. Нестайко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – 440 с.

11. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Таємний агент Порча і козак Морозенко. Таємниці лісею «Кондор» [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 128 с.

12. Новікова-Бемм Л.К. Катя Шпулька : повість [Текст] / Л.К. Новікова-Бемм. – Донецьк : Донбас, 2013. – 88 с.

13. Павленко М. Домовичок з палітрою: повість [Текст] / Марина Павленко. – К. : Грані-Т, 2011. – 112 с.

14. Павлюк І. Літаючий казан [Текст] / Ігор Павлюк. – Львів : Добра справа, 2003. – 38 с.

15. Поваляєва С. Вррум-чарівник [Текст] / Світлана Поваляєва. – К. : Грані-Т, 2007. – 112 с.
16. Радушинська О. Щоденник Славка Хоробрика, або пригоди хлопчика-міліціонера [Текст] / Оксана Радушинська. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2012. – 88 с.
17. Савела Т.В. Виділення нульового словотворчого суфікса (на матеріалі складних іменників) / Т.В. Савела // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 14. – С. 183 – 185.
18. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка. – 1973. – 588 с.
19. Українська література для дітей : хрестоматія / [упорядкув. О.О. Гарачковська]. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 800 с.
20. Чеповецький Ю. Дивовижна подорож М'якуша, Нетака та Непосидька [Текст] / Юхим Чеповецький. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 176 с.
21. Чеповецький Ю. Веселі пригоди Мицика і Кицика [Текст] / Юхим Чеповецький. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2012. – 160 с.
22. Чеповецький Ю. Пригоди шахового солдата Пешкіна [Текст] / Юхим Чеповецький. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2013. – 192 с.
23. Чередниченко Д. Мандри Жолудя: вірші, казки, оповідання [Текст] / Дмитро Чередниченко. – К. : Школа, 2007. – 224 с.
24. Ячейкін Ю. Небреха. The best [Текст] / Юрій Ячейкін. – К. : «Джерела М», 2004. – 208 с.